

В. С. Верпечынскіс

(Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт, Мінск)

**ПРА КАНТЭКСТУАЛЬНУЮ ЗАЛЕЖНАСЦЬ
АКАЗІЯНАЛІЗМАЎ У НЯМЕЦКАМОЎНАЙ
МАСТАЦКАЙ ПРОЗЕ**

У артыкуле разглядаецца кантэкстуальная залежнасць аўтарскіх наватвораў на прадмет таго, якім чынам гэта ўласцівасць можа праяўляцца ў творах нямецкамоўнай мастацкай прозы. Для гэтага прыводзяцца прыклады нямецкіх лексічных навацый з рознай ступенню залежнасці ад кантэксту і раскрываецца іх семантычная спецыфіка, ад якой залежыць, сярод іншага, і пераклад нямецкіх аказіяналізмаў на беларускую мову.

Аказіяналізмы як прадукты словатворчасці канкрэтнага аўтара, якія не фіксуюцца слоўнікамі, маюць мноства уласцівасцей, дзякуючы якім можна ідэнтыфікаваць лексіку такога кшталту і адрозніць аказіяльнае слова ад узуальнага, кананічнага. Так, найбольш дэталёвую характарыстыку наватвораў на матэрыяле рускай мовы зрабіў А. Г. Лыкаў, які вылучыў, сярод іншых, такія ўласцівасці аказіяналізмаў, як прыналежнасць да маўлення, функцыянальная аднаразовасць, неўзнаўляльнасць, сінхронна-

дыяхронная дыфузнасць, экспрэсіўнасць, індывідуальная прыналежнасць і залежнасць ад кантэксту [1, с. 11].

Варта адзначыць, што адзінага, прынятага ўсімі лінгвістамі, закончанага спіса ўласцівасцей аказіянальнай лексікі не існуе. Мовазнаўцы часам маюць розныя ўяўленні наконт таго, якія характарыстыкі аўтарскіх наватвораў з'яўляюцца абавязковымі, а якія факультатыўнымі; якія ўласцівасці варта вылучаць, а якія не з'яўляюцца істотнымі для адрознення аказіяналізмаў ад іншых класаў лексікі (у першую чаргу, ад неалагізмаў). Напрыклад, існуюць розныя меркаванні наконт экспрэсіўнасці лексічных навацый: адны мовазнаўцы лічаць, што ўсе аказіяналізмы з'яўляюцца экспрэсіўнымі, бо ўсялякая дэфармацыя моўнай нормы, усялякая актуалізацыя (дэаўтаматызацыя) непазбежна экспрэсіўныя [2, с. 256]. А нямецкі мовазнаўца П. Хоэнхаўс сцвярджае, што стылістычная афарбоўка ў аказіяналізмаў можа прысутнічаць або адсутнічаць, гэта значыць, існуюць маркіраваныя і немаркіраваныя моўныя адзінкі [3, с. 35].

Што да кантэкстуальнай залежнасці аўтарскіх наватвораў, найперш адзначым, што ў нямецкай навуковай літаратуры аказіяналізмы называюцца, сярод іншых варыянтаў, і “Textwörter”, “Augenblicksbildungen”, “Gelegenheitsbildungen” і “Einmalbildungen” [4, с. 47; 5, с. 141]. Такім чынам падкрэсліваецца той факт, што аўтарскія наватворы ствараюцца для таго, каб выкарыстаць іх адзін раз для нейкага асаблівага выпадку, моманту і ў пэўным кантэксце.

Але ці заўсёды аказіяналізмы цалкам залежныя ад кантэксту? А. Г. Лыкаў лічыў, што ў тыповым аказіянальным слове, узятым само па сабе, яго лексічнае значэнне мае верагодны характар і ўяўляе сабой разгорнуты веер магчымасцей, які згортваецца кантэкстам. Менавіта таму роля кантэксту для існавання аказіянальнага слова вялікая, але не абсалютная [6, с. 70].

Сапраўды, вызначыць значэнне аўтарскіх наватвораў можна не толькі дзякуючы іх «знешнему» кантэксту (у тэксце), але і «ўнутранаму», гэта значыць, умовам семантычнай спалучальнасці іх кампанентаў. Гэта магчыма, да прыкладу, у такіх выпадках, калі лексічныя навацыі ствараюцца ў выніку выкарыстання мадэлі, якая адпавядае сістэме словаўтварэння пэўнай мовы. Акрамя таго, падчас раскрыцця семантыкі аказіянальнай лексікі важную ролю грае і яе прыналежнасць да канкрэтнай часціны мовы [7, с. 156].

Падсумоўваючы сказанае вышэй, адзначым, што кантэкстуальная залежнасць аказіяналізмаў можа праяўляцца ў рознай ступені. Такім чынам, можна сцвярджаць пра высокую або

нізкую ступень залежнасці аўтарскіх наватвораў ад кантэксту. Прадэманструем гэта на наступных прыкладах.

Зазвычай, нізкай (або больш нізкай) ступенню кантэкстуальнай залежнасці характарызуюцца такія нямецкія аказіяналізмы-кампазіты, першым кампанентам якіх з'яўляюцца ўласныя імёны або геаграфічныя назвы. Вядома, зразумець, што азначае назоўнік *Brad-Pitt-Augen* [8, с. 29] або *Käsmu-Zeit* [9, с. 112], не вельмі складана і без кантэксту (калі мы ведаем, што *Käsmu* – гэта геаграфічная назва). Тое ж самае адносіцца і да аказіянальных дзеясловаў-кампазітаў з прыслоўямі, якія вылучаюцца высокай прадуктыўнасцю, у якасці першага кампанента. Значэнне дзеяслова *wegflüstern* [10, с. 105] без асаблівай цяжкасці можна «расшыфраваць», калі «скласці» значэнні тых элементаў, з якіх ён складаецца.

Высокай ступенню залежнасці ад кантэксту часта адзначаюцца такія наватворы, якія былі створаныя ў выніку парушэння семантычнай спалучальнасці іх кампанентаў. Напрыклад, вобраз, які адлюстроўвае семантыка назоўніка *Alltagssohn*, можна зразумець толькі дзякуючы наступнаму кантэксту:

An jenem Freitagnachmittag, da Vater vorzeitig zurückkam, war Mutter in der Stadt unterwegs. Zwei Stunden später kam sie nach Hause. Vater versteckte sich im Kleiderschrank. Mutter erkundigte sich, wie Gustavs Schultag verlaufen sei, er mimte den Alltagssohn. Du wirkst heute besonders müde, befand sie und begab sich in die hinteren Räume der Wohnung, um sich umzuziehen, denn sie trug zu Hause nie dieselben Kleider wie auf der Straße. [11, с. 30]

Дзякуючы кантэксту чытач пачынае разумець, што за назоўнікам *Alltagssohn* прыхаваны вобраз «узорнага» сына, які старанна выконвае свае абавязкі, што абрынуліся на яго за будні (*Alltag*) вучобы. У першую чаргу, пра такі магчымы вобраз сведчыць дзеяслоў *mimen*, які азначае «прыкідвацца кімсьці» і ў слоўніку мае стылістычныя паметы як «размоўнае» і «адмоўнае» слова. Так мы робім выснову пра тое, што і самому аўтару не падабаецца такое прыкідванне, а «ўзорнасць» хлопца наўрад ці адпавядае рэчаіснасці.

Тое ж самае датычыцца і назоўніка *Zettelmensch*. Менавіта кантэкст дапамагае нам даведацца, што гэта слова нясе ў сабе вобраз чалавека, які любіць пісаць розныя цыдулкі, пакідаць нататкі:

Aber andererseits war er ein Zettelmensch, schrieb Tausende, Zehntausende voll und stapelte diese Zettel in der Kohlmarktwohnung genauso wie im Traicher Jagdhaus. [12, с. 79]

Такім чынам, у мастацкай прозе могуць сустракацца аўтарскія наватворы з рознай ступенню іх залежнасці ад кантэксту. І, як мы

можам заўважыць з прыкладаў, чым больш кантэкстуальна залежным з'яўляецца аказіяналізм, тым больш незвычайны і арыгінальны ён па сваім вобразе. Тым больш увагі ён прыцягвае і тым мацней адбіваецца ў свядомасці чытача.

Асобную праблему ўяўляюць сабой нямецкія аказіяналізмы з высокай ступенню кантэкстуальнай залежнасці падчас іх перакладу на беларускую мову. Калі наватворы *Käsmu-Zeit* і *Brad-Pitt-Augen* без асаблівай цяжкасці перакладаюцца на беларускую мову як «час у Кясму» і «вочы (як у) Брэда Піта», то лексічныя навацыі кшталту *Alltagssohn* і *Zettelmann* прымусяць вельмі моцна задумацца пра тое, якім чынам не толькі перадаць значэнне нямецкай лексічнай адзінкі, але і яе экспрэсіўнасць (калі яна ёсць) і, па магчымасці, захаваць навізну нямецкага слова.

Ужо нават сама перадача значэння кантэкстуальна залежнага аказіяналізма прыводзіць перакладчыка да ростані: эксплікаваць семантычныя адносіны паміж кампанентамі аказіянальнага кампазіта (асабліва ў тым выпадку, калі назіраецца парушэнне семантычнай спалучальнасці элементаў складанага слова) або пакінуць іх імпліцытнымі (але тым самым спадзяючыся на тое, што чытач сам адзін зможа зразумець значэнне слова або словазлучэння ў мове перакладу дзякуючы кантэксту). Пры гэтым неабходна адзначыць, што эксплікацыя семантычных адносін вельмі часта прыводзіць да страчвання зыходнай экспрэсіўнасці аказіяналізма.

Напрыклад, калі мы перакладзём аказіяналізм *Zettelmann* на беларускую мову як «чалавек, які любіць пісаць цыдулкі», то такая апісальная канструкцыя не будзе вылучацца экспрэсіўнасцю. Наадварот, варыянт без эксплікацыі семантычных адносін «чалавек цыдулак» будзе стылістычна афарбаваны і арыгінальны, а таксама гарманічна ўпішацца ў кантэкст. Прапануем наступны пераклад:

Але, з іншага боку, ён быў чалавекам цыдулак, спісваў тысячы, дзесяткі тысяч цыдулак і складваў іх стосамі і ў сваёй кватэры на Кольмаркце, і ў сваім паляўнічым доме ў Трайху.

На жаль, пры перакладзе нямецкіх аказіяналізмаў не надта часта атрымліваецца стварыць наватвор і ў беларускай мове праз тое, што словаўтваральныя магчымасці і рэсурсы ў гэтых мовах розныя. Але ў такім выпадку добрым выйсцем становіцца пошук адпаведнага словазлучэння (хоць і не аказіянальнага ў сэнсе навізны), у межах якога будзе захоўвацца экспрэсіўнасць зыходнай лексічнай навацыі. Такім чынам атрымаецца не толькі перадаць значэнне нямецкага аказіяналізма, але і яго экспрэсіўнасць, а разам з ёй і вобразна-

ацэначны, функцыянальны і праграмакунікатыўны патэнцыял нямецкай лексічнай адзінкі.

Кантэкстуальная залежнасць аказіяналізмаў (нягледзячы на тое, што яна можа праяўляцца ў рознай ступені) не толькі мае істотнае значэнне як адна з уласцівасцей аказіяналізмаў, што дапамагае ідэнтыфікаваць аўтарскія наватворы як асаблівы клас лексікі, але і адыгрывае важную ролю пры «расшыфроўцы» семантыкі лексічных навацый і іх перакладзе на іншую мову.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Лыков, А. Г. Современная русская лексикология: русское окказиональное слово : учеб. пособие для филол. фак. ун-тов / А. Г. Лыков. – М. : Высшая школа, 1976. – 119 с.

2. Ханпира, Э. Окказиональные элементы в современной речи / Э. Ханпира. // Стилистические исследования : на материале соврем. рус. яз. : сб. ст. – М. : Наука, 1972. – С. 245-317.

3. Hohenhaus, P. Ad-hoc-Wortbildung. Terminologie, Typologie und Theorie kreativer Wortbildung im Englischen / P. Hohenhaus. – Frankfurt a.M.; Berlin : Lang, 1996. – 505 S.

4. Ключенович, С. С. Способы пополнения словарного состава современного немецкого языка : учеб.-метод. пособие / С. С. Ключенович. – Минск : МГЛУ, 2007. – 59 с.

5. Степанова, М. Д. Лексикология современного немецкого языка : учеб. пособие для студ. лингв. и пед. фак. высш. учеб. заведений / М. Д. Степанова, И. И. Чернышева. – 2-е изд, испр. – М. : Академия, 2005. – 251 с.

6. Лыков, А. Г. Окказиональное слово как лексическая единица речи / А. Г. Лыков // НДВШ. Филологические науки. – 1971. – № 5. – С. 70-81.

7. Савицкий, И. П. Критерии идентификации окказиональной лексики (на материале немецких печатных СМИ) [Электронный ресурс] / И. П. Савицкий // Вестник Кемеровского гос. ун-та. – 2014. – № 1 (57). – Т. 2. – С. 151-159. – Режим доступа : <http://vestnik.kemsu.ru/jour/article/view/598/594>. – Дата доступа : 09.09.2020.

8. Melle, T. Sickster / T. Melle. – 1. Aufl. – Berlin : Rowohlt, 2011. – 336 S.

9. Schulze, I. Handy: Dreizehn Geschichten in alter Manier / I. Schulze. – 2. Aufl. – Berlin Verlag, 2007. – 288 S.

10. Handke, P. Die morawische Nacht / P. Handke. – 1. Aufl. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 2009. – 560 S.

11. Jungk, P. Die Reise über den Hudson / P. Jungk. – 1. Aufl. – Stuttgart : Klett-Cotta, 2005. – 226 S.

12. Bernhard, T. Der Untergeher / T. Bernhard. – 4. Aufl. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1983. – 242 S.